

HVA ER TOLERANSE?

Lars Fr. H. Svendsen

2019 © Civita AS
Printed in Norway

ISBN: 978-82-8407-000-1

Utgiver: Civita, Akersgt. 20, 0158 Oslo
Omslag: Veronica Sande/Sande design
Sats og design: Veronica Sande/Sande design
Produksjon/trykk: F. J. Stenersen, Oslo

www.civita.no

Innhold

Innledning	5
Hva er toleranse?	7
Toleransen og det liberale demokratiet	13
John Stuart Mill om toleranse og ytringsfrihet ...	27
Toleranse og ytringsklima ...	35
Videre lesning	43

Innledning

Uten toleranse kan ikke det liberale demokratiet bestå, av den enkle grunn at mennesker med ulike overbevisninger og væremåter må kunne leve sammen uten å være i vedvarende, aktiv konflikt med hverandre. Medlemmene av det liberale demokratiet må ikke nødvendigvis *like* hverandre, men de må kunne leve med at andre mennesker er annerledes enn dem selv. Uten en slik grunnleggende toleranse, vil samfunnet rives i filler. Omvendt gir det liberale demokratiet toleransen gode kår, fordi dette styresettet fastslår at den enkelte i det vesentlige har retten til å leve livet sitt ut fra de oppfatningene han eller hun selv har om hva som gir livet mening og verdi, og statens aller mest grunnleggende oppgave er å beskytte denne retten.

Verdipluralisme innebærer at vi aldri kan få en harmonisk samtidig realisering av alle legitime verdier. Vi kan ikke anta at alle vil kunne bli enige i det lange løp. Mange vil sikkert bli enige, men en majoritetsoppfatning er likevel bare én konsepsjon av det gode blant andre. Det er ikke grunn til å tro at rasjonelle

og oppriktige mennesker alltid vil komme til samme konklusjon etter helt fri diskusjon. Verdipluralismen er ikke bare et faktum. Den er også *rimelig*. Vi må derfor skape samfunn som er slik at denne pluralismen får utfolde seg på en rimelig måte.

I denne pamfletten vil jeg først se på hva slags fenomen toleranse er, og hvordan den må skilles klart fra blant annet likegyldighet. Det neste kapitlet skisserer toleransens historie, går nærmere inn på toleransens plass i det liberale demokratiet og diskuterer toleransens grenser. Deretter er et kapittel viet John Stuart Mills argumenter for toleranse, og her legges det særlig vekt på den trusselen *samfunnet*, ikke bare staten, kan utgjøre for den enkeltes frihet. Avslutningsvis diskuteres toleransens status i Norge i dag, og det hevdes at toleransens rettslige grenser er rimelige, men at vi som sivilsamfunn er i ferd med å bli i overkant intolerante mot de intolerante.

Hva er toleranse?

Ordet "toleranse" stammer fra det latinske *tolerantia*, som betyr å tåle eller holde ut noe. Toleransen har alltid karakter av å være fordømmende, enten dette er eksplisitt uttalt eller ei. Man kan bare vise toleranse overfor noe man i en eller annen forstand mener er galt, eller i det minste mindreverdig. Som Johann Wolfgang von Goethe formulerte det: Å tolerere er å fornærme. Hvis jeg tolererer noe du sier eller gjør – eller noe du *er* – forutsetter det at jeg oppfatter det jeg tolererer som noe mindreverdig, som jeg helst skulle sett at verden var foruten.

Toleranse kan finnes bare under forutsetning av at man er negativ til noe. Man kan ikke være tolerant overfor ens egne oppfatninger, og derfor heller ikke overfor andres oppfatninger hvis de sammenfaller med ens egne. En verden hvor alle var enige om alt ville vært en verden uten toleranse, fordi den ville vært fullstendig overflødig. Man er heller ikke tolerant overfor oppfatninger eller væremåter man ikke har vurdert negativt, men snarere likegyldig eller anerkjennende. Det du tolererer

må også være av en viss betydning for deg, for hvis du oppfatter det som uviktig, er du ikke tolerant, men likeglad. Du er heller ikke tolerant hvis du unnlater å gjøre noe med noe du faktisk ikke kan gjøre noe med. Vi kan for eksempel ikke si at en slave viser toleranse for sin slaveherre, siden slaven per definisjon er i slaveherrens makt. Du vil heller ikke være tolerant hvis du mener at alkohol er menneskehetens største forbannelse, og helst hadde sett at all alkohol forsvant fra jordens overflate, men samtidig innser at erfaringene fra forbudstiden var så negative og at alkohol er en så innarbeidet del av vår kultur at det er fåfengt å forsøke å bekjempe den, slik at du bare lar det ligge. Toleranse må også være frivillig. Hvis noen tvinger deg til å godta noe ved å true med straff eller andre typer sanksjoner hvis du skulle forsøke å bekjempe det, og denne trusselen er årsaken til at du velger å unnlate å bekjempe det, kan du ikke sies å tolerere det. Og selvsagt er du ikke tolerant hvis du aktivt bekjemper det du misliker. For å kunne "tolerere" må man altså for det første ha en negativ innstilling til noe, for det andre må det være i ens makt å bekjempe det, og for det tredje må man unnlate å gjøre det.

I og med at noe overhodet kan være gjenstand for toleranse bare såfremt du oppfatter det som galt eller mindreverdig, kan man spørre om hvorfor man ikke bør forsøke å eliminere det fra verden, slik at verden kan fremstå i all sin prakt formet i ditt

eget bilde. Når man mener at et fenomen bør tolereres, er det fordi man samlet sett mener at det er bedre grunner til ikke å bekjempe eller fordømme fenomenet enn å gjøre det. Slike grunner kan være at du mener at andre har *retten* til å være annerledes eller at du mener at det har bedre *konsekvenser* å utvise toleranse.

Toleransen krever at vi aksepterer andres rom til å leve på andre måter, tenke andre tanker og uttrykke andre oppfatninger enn våre egne. Den krever slett ikke at du skal bifalle alt dette, bare at du avstår fra å tvinge andre til å leve, tenke og uttrykke seg som deg. Du må fortsatt gjerne mislike det. Det ville være uhyre intolerant å *kreve* at den enkelte må bifalle alle andre levevis og tenkemåter. Selv om genuin toleranse alltid inneholder et element av fordømmelse, hviler den på et dypere fundament av forståelse for nødvendigheten av en pluralitet av overbevisninger og levevis for at individuell frihet og et liberalt samfunn skal kunne eksistere.

Toleransens grunntanke er: Lev og la leve! Mennesker er ulike. Som art er vi kjennetegnet av en enorm variasjon i våre praksiser, selv om det er relativt liten genetisk variasjon blant mennesker. Dine medborgere vil ha oppfatninger av for eksempel politisk og religiøs art som avviker fra dine. De vil ha en annen

smak enn deg på mange områder, og de vil omgås mennesker på en annen måte enn hva du foretrekker. Mye av dette vil du mislike eller i det minste finne mindreverdig, fordi du har andre oppfatninger og preferanser. Du kan mene at deres trosoppfatninger er absurde, at de kler seg stygt, at de formulerer seg på en måte som ikke behager deg og at duftene fra maten deres er påtrengende. Toleranseprinsippet sier at dette er noe du i det vesentlige simpelthen bør avfinne deg med. Prinsippet krever slett ikke at du skal lære deg å like det du misliker, men kun at du stort sett bør få la folk være i fred. Prinsippet krever ikke at du skal elske din neste. Det krever heller ikke at du skal gjøre mot din neste som du vil at de skal gjøre mot deg, hvilket du uansett ikke bør gjøre, for de kan ha en helt annen smak enn deg. Det krever kun at du stort sett nøyer deg med å fastslå at de nettopp har en annen smak og et annet levevis enn deg, uten å gjøre noe større nummer ut av det.

Det finnes flere paradokser knyttet til toleranse. Et tilsynelatende paradoks er at jo mer intenst en person misliker noe, desto mer tolerant må vedkommende sies å være hvis han eller hun ikke forsøker å bekjempe det som mislikes. Det vil da følge at en homofob rasist som kun vil anerkjenne hvite, heteroseksuelle som fullverdige mennesker, men som lar homofile med en annen etnisitet være i fred, er mer tolerant enn en person som

ikke bryr seg nevneverdig om andre menneskers legning og etnisitet. Jo *mer* rasistisk og homofob personen er, desto mer tolerant vil han altså være. Når jeg kaller dette et "tilsynelatende" paradoks, er det fordi man etter min mening blander sammen to fenomener, nemlig å være intolerant og å være fordomsfull. Disse to kan selvsagt henge sammen, og vil vel i praksis ofte også gjøre det, slik at personer som er svært fordomsfulle også er svært intolerante, men de behøver ikke gjøre det. Hvis vi forestiller oss en person som er fullstendig blottet for fordommer, vil han ikke være tolerant av den enkle grunn at han ikke behøver å tolerere noe som helst. I den andre enden av skalaen kan vi se for oss en person som er uhyre fordomsfull mot enhver person som måtte avvike det minste fra en uhyre snever norm og som reagerer sterkt emosjonelt på slike avvik, men som samtidig har som prinsipp at den enkelte likevel må få leve livet sitt slik han eller hun ønsker, og da vil han være uhyre tolerant. Hvis vi ser for oss at den homofobe rasisten i eksemplet ovenfor skulle få et par naboer som ikke bare har mye mer pigment i huden enn hva han selv har, men som attpåtil er kjærestere og av samme kjønn, og at han erfarer at disse er gode og solide mennesker, slik at han i neste omgang blir mindre negativ til mennesker i denne gruppen, innebærer det at han blir *mindre* tolerant. Imidlertid innebærer det også at han blir mindre fordomsfull, og det må sies å være et fremskritt. Nettopp

fordi han tidligere var så fordomsfull, kunne han også være så tolerant. Verdivurderingene han hadde av andre mennesker, og som muliggjorde toleransen, er ingenting å skryte av, og han kan derfor ikke med rette smykke seg med å være et fortreffelig menneske til tross for toleransen. Men tross alt er det bedre om en så fordomsfull person er fordomsfull og tolerant, snarere enn bare fordomsfull.

Toleranse *per se* er ikke godt. *Hva* du er tolerant overfor, forteller mye om hvilke verdier du har. Derfor bør man ha en viss skepsis til mennesker som hevder å være overmåte tolerante overfor andre mennesker, da det ofte vil bety at deres syn på andre mennesker er nokså gjennomsyret av fordommer. Takke meg til den som heller går gjennom livet med en solid porsjon likegyldighet til hvordan andre mennesker velger å leve livet sitt. Selv sier jeg enkelte ganger spøkefullt at jeg har nulltoleranse overfor homofile og mennesker som er mørkere i huden enn meg. Poenget er selvsagt at det for meg er helt uproblematisk at en person er homofil eller har mørkere hud, slik at det simpelthen ikke er noe der for meg å tolerere. Toleranse er heller ingen dyd hvis du tolererer noe som ikke burde tolereres. Det er mye vi slett ikke bør vise toleranse overfor, og da særlig rettighetskrenkelser av ulik art. Intoleranse som sådan er derfor heller ikke nødvendigvis av det onde.

Toleransen og det liberale demokratiet

Toleransen har en lang historie, som går langt forut for det liberale demokratiets fremvekst. Det finnes tallrike eksempler fra antikken og fremover på samfunn og stater som har utvist toleranse overfor grupper og individer med overbevisninger og praksiser som avviker fra majoritetsbefolkningens. For eksempel lot romerne i det vesentlige erobrede folkeslag fortsette å tilbe sine egne guder. Det store unntaket var de kristne, som ble forfulgt av romerne fordi de så eksplisitt forkastet romernes religiøse oppfatninger, herunder oppfatningen av keiserens guddommelighet. Man kan si at romerne utviste religiøs toleranse inntil det punktet hvor de ikke selv ble vist religiøs toleranse. De omtalte imidlertid ikke dette med uttrykket toleranse.

Hos antikkens stoikere ble uttrykket *tolerantia* brukt om dyden å kunne utstå smerter og ubehag. Denne betydningen av uttrykket har vi fortsatt med oss i et uttrykk som "smertetoleranse", som

betegner grensen for når en person opplever en smerte som uutholdelig, i motsetning til "smerteterskel", som betegner grensen for når noe oppleves som smertefullt. Smertetoleransen er altså intervallet mellom å føle en smerte og å oppleve den som uutholdelig. Hos tidlige, kristne tenkere som Tertullian ble uttrykket knyttet til å håndtere livssynskonflikter, og med det ble de første skrittene tatt mot en utvidet forståelse av uttrykket, slik vi har i dag. Mange kristne tenkere, som Cusanus og Erasmus av Rotterdam, tok etter hvert til orde for at man burde søke det som er felles i ulike trosoppfatninger, og å "tolerere" at andre hadde avvikende oppfatninger om mindre viktige spørsmål. Andre kristne tenkere, som Augustin og Thomas Aquinas, var skeptiske til toleranse på det religiøse området, og Augustin betraktet religiøs intoleranse nærmest som en plikt for en sann kristen.

Den første klart politisk motiverte redegjørelsen for toleranse finner vi hos den franske juristen Jean Bodin, som i *Seks bøker om republikken* (1576) tok til orde for toleranse fordi det ville sikre statens makt i en tid med livssynsmangfold. Hensynet til religionens enhet måtte vike til fordel for hensynet til statens enhet. Dog bør det påpekes at Bodins toleranse var nokså begrenset, for i sin samtid var han mest kjent for å ha skrevet en lærebok i hekseforfølgelse. I opplysningstiden ble toleransetanken stadig mer sentral, og tanke- og trosfrihet ble fremhevet

som avgjørende i Baruch Spinozas *Tractatus Theologico-Politicus* (1690). John Locke var en viktig tidlig talsperson for religiøs toleranse i *A Letter Concerning Toleration* (1689). Han understreket at loverkets oppgave ikke er å definere hva som er sant og usant, men bare å skape sikkerhet for borgerne. I tråd med dette hevdet han at religiøse overbevisninger ikke skal være gjenstand for politisk regulering. Imidlertid gjorde han to store unntak fra denne regelen, og hevdet at hverken katolikker eller ateister kan tolereres, fordi katolikker sverger troskap til en fremmed makt og ateister ikke anerkjenner den guddommelige viljen som er kilden til all rett og moral. Igjen ser vi at toleransen bare gjelder inntil et visst punkt, og hvor det punktet er, varierer med historisk kontekst. I tidlig moderne tid er det ofte hensynet til statens stabilitet som begrunner både toleransens nødvendighet og dens begrensninger. Det viktigste skrittet mot en moderne og sekulær forståelse av toleranse, hvor den ikke først og fremst knytter seg til religiøse uenigheter, men i grunnen omfatter alle sider ved menneskelivet, tas av John Stuart Mill i *Om friheten* (1859). Mill oppfattet det moderne samfunnets mangfold av oppfatninger og levevis ikke bare som et problematisk faktum som måtte håndteres, men også som grunnleggende gunstig for både individene og samfunnet. Imidlertid kreves toleranse for at dette mangfoldet ikke skal sprengte samfunnet i biter.

Det er vanskelig å forestille seg at noe samfunn kan eksistere uten et visst minstemål av toleranse, av den enkle grunn at mennesker er ulike, men likevel må kunne sameksistere. Dog må det sies at toleransen i autoritære og totalitære stater har nærmet seg et absolutt nullpunkt. I slike samfunn har oppskriften på menneskers sameksistens vært å forsøke å utviske alle individuelle forskjeller mellom borgerne, slik at løsningen har bestått i total ensretting fremfor toleranse. Toleransen har på den annen side aldri vært total i noe samfunn, da det alltid har vært visse oppfatninger eller ytringer som ikke er blitt tolerert. Spørsmålet er hvor grensene bør trekkes for hva som bør tolereres.

Toleransetanken er som nevnt eldre enn det liberale demokratiet, men det liberale demokratiet gir toleransen bedre kår enn noe annet styresett. Liberalismens grunntanke er at individer og grupper i hovedsak bør få leve livene sine ut fra de oppfatningene de selv har om hva som gir livet mening og verdi. Så lenge man ikke påfører andre alvorlige skader eller krenker deres rettigheter, bør statsmakten ikke gripe inn for å hindre borgerne i å handle eller uttrykke seg slik de ønsker, selv om statsmakten eller et betydelig antall av borgerne mener at ytringene eller handlingene er umoralske eller ekle.

Det liberale grunnpremisset er at enhver person har rett til å

gjøre som han ønsker såfremt det ikke gis en god begrunnelse for at personen ikke skal ha anledning til å handle slik. Personen behøver i utgangspunktet ikke gi noen begrunnelse for handlemåten – det er mer enn tilstrekkelig at han for eksempel bare sier at han har lyst til å handle slik. Liberalismen er ikke en teori om hvordan vi kan realisere himmel på jord, men snarere om hvordan vi kan sikre individer et rom til å leve livet sitt slik de selv finner det tjenlig. Et slikt frihetsrom kan eksistere bare under forutsetning av en omfattende toleranse fra staten overfor borgerne og borgerne imellom.

Samhørigheten mellom det liberale demokratiet og toleransen ble også bekreftet av Herbert Marcuse, da han i 1965 myntet uttrykket "repressiv toleranse" for å beskrive at det borgerlige samfunnet ikke underminerer opposisjonelle ytringer gjennom forbud, men ved bruk av andre virkemidler. Hans poeng var at det liberale demokratiet nøytraliserer og følgelig undertrykker opposisjonelle ytringer, fordi disse ytringene må fremsettes innenfor rammer som er definert av det liberale samfunnet selv. Det liberale demokratiets toleranse vil kun ha som funksjon å styrke det liberale demokratiet, og da vil denne toleransen i virkeligheten ha en undertrykkende funksjon overfor dem som vil erstatte det liberale demokratiet med et annet styresett. Oppskriften måtte ifølge Marcuse være å vise en "frigjørende

toleranse” overfor venstresidens ideer, mens høyresidens ideer må møtes med intoleranse, og det innebar ikke bare å imøtegå høyresiden med argumenter, men også å redusere ytringsfriheten og forsamlingsretten til mennesker som lå politisk til høyre for Marcuse selv. Liknende tanker kan vi finne hos enkelte som for eksempel har argumentert for at klimafornektere bør nektes ytringsfrihet, ut fra en tanke om at klimafornektere kun kan bidra til å forsøple en debatt hvor vi allerede sitter inne med riktig svar – og svaret er at noe må gjøres *nå* – og deres fortsatte tilstedeværelse i debatten vil kun ha som funksjon å befeste en uholdbar politikk og utsette livsviktige endringer.

Bør vi tolerere slike intolerante posisjoner? Dette er det såkalte ”liberale dilemmaet” eller ”toleransens paradoks”. Karl Popper formulerte problemet slik i *The Open Society and Its Enemies* (1945): Ubegrenset toleranse vil være toleransens undergang, for bare hvis vi forsvarer et tolerant samfunn mot intolerante grupper, vil de tolerante kunne overleve. Det beskriver en stadig mer aktuell problemstilling etter hvert som samfunnet blir mer mangfoldig, og hvor mange av de minoritetene som nyter godt av samfunnets toleranse selv er intolerante. Det kan for eksempel dreie seg om en religiøs minoritet som krever at deres praksiser og oppfatninger skal tolereres ut fra hensynet til deres religiøse frihet, men selv bruker denne religiøse

friheten til å opptre intolerant overfor homofile eller "frafalne". Popper mente at vi ikke alltid bør være intolerant mot de intolerante, og hvis vi for eksempel kan holde de intolerante i tømme ved bruk av fornuftige argumenter fremfor makt, vil det være å foretrekke. Imidlertid må man være villig til å bruke makt hvis de ikke er villige til å delta i en rasjonell meningsutveksling, og så absolutt hvis de selv vil fremme sine oppfatninger gjennom bruk av makt og vold. Popper skriver derfor at vi i toleransens navn må kreve retten til ikke å tolerere de intolerante.

I *A Theory of Justice* (1971) hevder John Rawls at et rettferdig samfunn må tolerere de intolerante, fordi dette samfunnet ellers selv blir intolerant, og følgelig urettferdig. Imidlertid er posisjonen til Rawls i stor utstrekning den samme som Poppers, da også Rawls hevder at et samfunn har retten til å beskytte seg selv mot intolerante grupper og individer hvis det er grunn til å tro at de utgjør en reell trussel mot samfunnets sikkerhet og institusjoner som fremmer borgernes frihet. Han mener at intolerante grupper ikke har noen legitim rett til å klage over å bli behandlet intolerant – gruppen kan ikke med rette kreve å bli behandlet med mer toleranse enn hva den selv er villig til å innrømme andre – men samfunnet har likevel en forpliktelse til å være tolerant overfor de intolerante såfremt de ikke utgjør en trussel.

Det bør videre dreie seg om en klar og nærstående fare, og ikke bare en løs risiko, som at det ville være uheldig for samfunnet på sikt om den intolerante gruppen fikk et bredere gjennomslag. Ut fra en slik betraktning bør både radikale islamister, venstre- og høyreekstremister få gi uttrykk for sine oppfatninger, såfremt de ikke utgjør en fare for samfunnets grunnleggende institusjoner eller at det er grunn til å tro at ytringene vil føre til vold eller andre rettighetskrenkelses mot dem disse gruppene er intolerante overfor.

Det er ikke bare tenkelig, men sannsynlig, at omfattende toleranse i det lange løp gir den største samfunnsnytt, fordi det reduserer sosial friksjon. En konsekvensetisk betraktning tilsier altså at vi bør fremme toleranse, men gir det størst samfunnsnytte også å være tolerant mot de intolerante? For eksempel synes det klart at hatefulle ytringer rettet mot bestemte grupper – for eksempel ut fra etnisitet eller seksuell legning – kan ha store psykososiale konsekvenser for medlemmer av disse gruppene. Det er dessuten alt annet enn opplagt at de positive konsekvensene av å slippe til slike ytringer veier tyngre enn de negative konsekvensene mennesker opplever av å være gjenstand for ytringene. Videre vet vi at stigmatiseringsprosesser som er gjennomført gjennom ytringer kan berede grunnen for forfølgelser av disse gruppene. Selv om vi skiller mellom

ord og handling, og i utgangspunktet tenker at bare aggressive handlinger rettet mot andre bør rammes av loven, kan aggressive ord legge til rette for aggressive handlinger, og da kan det ut fra en konsekvensetisk analyse være riktig å stanse ordene før de fører til handlinger. Dette vil ikke minst gjelde ytringer som undergraver en gruppes verdighet. Mange liberale demokratier har lover mot hatefulle ytringer som i det vesentlige er basert på at demokratiet må være inkluderende der de hatefulle ytringene er ekskluderende. Argumentet mot hatefulle ytringer synes å være basert på en oppfatning om at det liberale demokratiet forutsetter et visst minstemål av respekt som skal komme enhver borger til gode. Å respektere noe betyr å innrømme det en bestemt status fordi vi mener at det har en spesiell verdi eller betydning. Å innrømme det en slik verdi er slett ikke ensbetydende med at man *liker* det. Tvert imot: Man kan ha stor respekt for en person man i grunnen ikke liker, som en fiende. Respekt innebærer at man tilskriver noe en bestemt status. I moderne, demokratiske kulturer er det vanlig å innrømme ethvert menneske en slik respekt, uavhengig av deres sosiale posisjon, individuelle egenskaper og for så vidt også deres moralske egenskaper, ut fra en tanke om et helt generelt menneskeverd. Spørsmålet er om en slik respekt best forsvares av lovverket eller av sivilsamfunnet.

Ikke alt kan tolereres, fremfor alt ikke rettighetskrenkelser. Det finnes individer og grupper som urettmessig utsetter andre mennesker for vold eller krenker deres rettigheter på annet vis, og hvis demokratiet skal kunne bestå, må disse personene forfølges rettslig og eventuelt utsettes for vold hvis de motsetter seg slik rettslig forfølgelse. Demokratier vil alltid inneholde individer og grupper med divergerende interesser, som alle forsøker å definere og kontrollere samfunnet i henhold til disse interessene. I tråd med det liberale skillet mellom juss og moral, bør vi imidlertid skille mellom juridisk og moralsk toleranse, mellom hva lovverket bør se gjennom fingrene med, og hva vi som sivilsamfunn og privatpersoner bør se gjennom fingrene med. Selv om jeg er tilhenger av en juridisk toleranse for hatefulle ytringer, vil jeg i det vesentlige være tilhenger av en moralsk intoleranse overfor dem. Et forsvar for ytringsfrihet og toleranse er fullt ut forenlig med skarp kritikk av både spesifikke ytringer og en gitt ytringskultur. Liberale rettigheter gir rettighetsholderne et rom til å foreta valg, og innenfor visse grenser: retten til å foreta umoralske valg. Retten til ytringsfrihet gir folk rom til å ytre seg på måter som er sårende eller krenkende for andre, selv om det ikke oppnås noe godt med ytringen. Det skal være lov å være umoralsk, men det er selvfølgelig fortsatt umoralsk å være umoralsk. Vi kan i aller høyeste grad rette moralsk kritikk mot hatefulle ytringer, men de bør ikke rammes av lovverket.

Imidlertid bør også den moralske kritikken vise proporsjonalitet. Som vi skal se i diskusjonen av John Stuart Mill i neste kapittel, kan også sosiale sanksjoner utgjøre en betydelig trussel mot individers frihet – herunder ytringsfriheten – og derfor bør også den moralske intoleransen utøves med klokskap.

Bør man vise toleranse for andres oppfatninger? Hvis du for eksempel har et så aparte standpunkt som at Holocaust aldri fant sted, bør du få ytre det i et offentlig rom, men du bør ikke regne med å bli invitert til en historikerkonferanse for å fremme ditt syn eller å få en artikkel om emnet antatt i et seriøst fagtidsskrift, av den enkle grunn at du har et ståsted som er så fjernt fra historiefagets standarder og hva det finnes et overveldende historisk belegg for, at det du beskjeftiger deg med i grunnen ikke kan kalles historie. Hvis du ytrer deg i det offentlige rommet, bør du regne med å møte kraftig motbør. Hvis du møter kraftig motbør, er det utvilsomt et eksempel på intoleranse ved at andre bruker sin ytringsfrihet, slik du har brukt din, til å imøtegå deg. Det er intolerant fordi andre i dette tilfellet betrakter dine oppfatninger som gale, og ikke avstår fra å bekjempe dem. Imidlertid er dette et fullstendig legitimt tilfelle av intoleranse, dels av hensyn til ofrene for masseutryddelsen, men også fordi vi her står overfor en så avgjørende hendelse i moderne historie at det utgjør en umistelig kunnskap om hva vi mennesker på

det verste overhodet er i stand til. Den nevnte intoleransen er en *epistemisk* eller *moralsk* intoleranse, og må som nevnt skilles fra en juridisk intoleranse, hvor en person stilles for retten og dømmes for en ytring.

Det er i nyere tid en tendens til at historiske oppfatninger rettsliggjøres, i den forstand at en fornektelse av dem kriminaliseres. Hvis du i Frankrike eller Sveits skulle hevde at forfølgelsen av armenerne i det ottomanske riket i årene 1915-1918 ikke var et folkemord, er du en kriminell. Hvis du i Tyrkia skulle påstå det stikk motsatte, at det var et folkemord, vil du være en lovbrøyer der. Holocaustfornektelse er en forbrytelse i flere land. Hvorfor stoppe der? Hvorfor ikke gjøre det til en forbrytelse å benekte at kolonialiseringen av Nord-Amerika i realiteten var et folkemord på urbefolkningen der? Slik kunne vi fortsette. Historiske sannheter bør like lite vedtas ved lov som naturvitenskapelige sannheter. Det finnes ingen annen vei til sannheten om historien enn å samle inn data og utforme hypoteser som testes mot data. Vi må videre være villige til å vurdere holdbarheten til de data vi har og om andre hypoteser kan forklare data, slik man går frem i annen vitenskap. Påstanden "Armenerne ble utsatt for et folkemord i 1915-1918" bør like lite vedtas ved lov som Einsteins formel " $E=mc^2$ ". Ut fra hva vi i dag vet, har vi grunn til å tro at begge påstander er sanne, og jeg betrakter

det som et historisk faktum at rundt 800.000 av 1.3 millioner armenere ble myrdet, men vi bør ikke av den grunn kriminalisere mennesker som er av en annen oppfatning. I stedet må de møtes med argumenter.

I Østerrike ble "historikeren" David Irving i 2006 idømt tre års fengsel fordi han i 1989 hadde benektet at jødene ble utryddet i gasskamre. Det er ingen grunn til å "respektere" Irvings påstand, men den som måtte fremsette en såpass bisarr ytring bør ikke fengsles for det. Hans ytringer burde vært tolerert juridisk, samtidig som de ble bekjempet i det offentlige rommet. Irving ble også grundig avkledd da han selv saksøkte Penguin Books i 1999, fordi forlaget hadde utgitt en bok av Deborah Lipstadt, der Irving med rette ble omtalt som en ekstremistisk og løgnaktig Holocaust-forneker. Irving tapte saken og ble dømt til å betale Penguins saksomkostninger, noe som i neste omgang førte til at han ble slått personlig konkurs. Lipstadt uttalte at hun var lettet over utfallet av søksmålet, men hun hevdet samtidig at han ikke burde blitt fengslet i Østerrike fordi holocaustfornektelse ikke bør bekjempes med fengsel og sensur, men med "historie og sannhet". Det er god grunn til å slutte seg til Lipstadts standpunkt.

Norge hadde for øvrig sin egen Irving-sak. Den kom kuriøst nok

som følge av Institusjonen Fritt Ords håndtering av kontroversen høsten 2008 rundt invitasjonen av Irving til Litteraturfestivalen på Lillehammer, med dårlig skjulte trusler om at festivalen kunne miste sin økonomiske støtte fra Fritt Ord hvis ikke invitasjonen til Irving ble trukket tilbake. Invitasjonen ble som kjent trukket tilbake. Fritt Ord sto selvfølgelig fritt til å avgjøre hvilke prosjekter de betraktet som støtteverdige, men det var mildt sagt paradoksalt at det frie ords fremste fanebærer og økonomiske støttespiller i Norge, selv ble en trussel mot ytringsfriheten ved å opptre såpass intolerant.

For at et samfunn både skal være verdipluralistisk og funksjonsdyktig, kreves omfattende toleranse. Det liberale demokratiet er basert på kritikk, på at alle borgere har retten til å uttrykke sitt syn på hvordan samfunnet utvikler seg, og på hva som er uholdbart. Da må også de som har standpunkter vi selv oppfatter som uholdbare – eller til og med høyst umoralske – få ytre seg. For at dette skal kunne skje, kreves det ikke bare at lovverket ikke må ha for strenge rammer for ytringsfriheten, men også at sivilsamfunnet behersker seg og forsøker å bevare en noenlunde romslig ytringskultur.

John Stuart Mill om toleranse og ytringsfrihet

Ifølge John Stuart Mill finner en person ut hva han eller hun bør vie livet sitt til ved å foreta livseksperimenter. Det innebærer at man observerer og prøver ut ulike livsstiler, yrker og roller, for eksempel som politiker, filosof, rørlegger, lyriker, ungkar, gift og så videre. Etter hvert finner man forhåpentlig frem til noe som passer for en. Den eneste begrensningen på disse livseksperimentene settes av det såkalte "skadeprikket", som vi straks skal komme tilbake til. Mill skriver at hvis en person har et visst minstemål av fornuft og erfaring, og velger sitt eget levevis, så er dette per definisjon det beste levevis fordi det er personens *eget* levevis. Individualitet er for Mill et av de høyeste goder, og derfor er det avgjørende å skape samfunn som fremmer individualitet. Én av betingelsene for dette er en omfattende toleranse, hvor hverken staten, sivilsamfunnet eller de nærmeste

legger for sterke begrensninger på den enkeltes livsutfoldelse ved å opptre intolerant.

Mill mener at det finnes grenser for toleransen, og disse settes av *skadeprinsippet*: Bare hvis en person påfører andre en skade vil det være legitimt å bruke makt for hindre personen i å handle slik. Prinsippet er uklart fordi det ikke presiserer hva som skal forstås med "skade". Hvis vi tolker "skade" vidt, er det knapt grenser for hva som i en eller annen forstand kan sies å utgjøre en skade for en annen person. Da ville jeg for eksempel kunne nekte deg å snakke stygt om en roman som jeg holder så kjær at det smerter meg å høre noe som helst negativt om den. Et så absurd standpunkt er ikke hva Mill er ute etter å formulere. Det kan ikke dreie seg om en hvilken som helst skade. Det er omdiskutert hva Mill legger i sitt skadeprinsipp, men det er vanlig å tolke ham dit hen at det må være en skade som i en eller annen forstand utgjør en krenkelse av andres rettigheter.

I mange tilfeller er det innlysende at en gitt handling eller ytring vil medføre en skade i form av en rettighetskrenkelse, som når noen utsetter en annen for vold fordi de blir irritert av vedkommende eller når en advokat eller en lege bryter sin taushetsplikt. For ytringers del vil det også finnes mange tilfeller hvor det

er mer uklart, fordi den eventuelle rettighetskrenkelsen avhenger av hvilken kontekst ytringen faller i. Det vil si at en ytring som er uproblematisk i én kontekst, kan være straffbar i en annen kontekst, nærmere bestemt når omstendighetene den ytres i er slik at ytringen utgjør en positiv oppfordring til en skadelig handling.

I senere år har det vært en rekke tilfeller hvor ulike religiøse grupperinger har hevdet at ytringer har krenket deres religiøse følelser, enten det dreier seg om romaner, skuespill, filmer eller karikaturtegninger. I henhold til skadeprinsippet vil det avgjørende spørsmålet her være hvorvidt man har en rettighet som beskytter religiøse følelser og overbevisninger fra å krenkes. Med andre ord skal ytringsfriheten ha gyldighet bare såfremt ingen opplever ytringer som krenkende overfor deres trosforestillinger. Det er liten tvil om hvordan dette spørsmålet vil vurderes i henhold til Mills skadeprinsipp. Man kan kanskje hevde at det å få sine religiøse eller moralske følelser krenket kan falle inn under det å bli "skadet" i vid forstand. Som vi så, krever imidlertid skadeprinsippet at skaden må være relatert til andres rettigheter, og at det å få ens følelser krenket ikke er en krenkelse av en rettighet. Derfor bør heller ikke ytringer som kan ha en slik virkning bli forbudt.

Ytringsfrihetsproblematikken kan betraktes som en underavdeling av toleranseproblematikken, hvor det spesifikt er spørsmål om hvilke ytringer som bør tolereres. Mill hevder at det må finnes størst mulig frihet til å uttrykke og diskutere enhver oppfatning, uansett hvor umoralsk den måtte synes å være. Vi skal ha en absolutt frihet til å ytre oss om ethvert emne, enten det er vitenskapelig, moralsk eller teologisk. Dette gjelder uansett hvor få som måtte være av en gitt oppfatning. Mill argumenterer for det første med at vi aldri kan være helt sikre på om ytringen vi ønsker å undertrykke er usann. Dernest hevder han at selv ytringer som i det vesentlige er usanne, kan inneholde en kime av sannhet. Videre hevder han at også ytringer som er usanne, kan være nyttige for oss, fordi de kan forhindre sanne oppfatninger fra å stivne og bli dogmatiske.

Kort oppsummert hevder Mill at en mest mulig omfattende ytringsfrihet gir størst mulig sannsynlighet for å nå frem til sanne oppfatninger. Noe av problemet med dette argumentet er at sannhet faktisk ikke er målet med ganske mye kommunikasjon, og man kunne tenke seg at dette er et forsvar som da får den begrensede gyldigheten til bare å forsvare ytringer som har en sannhetspretensjon. Det vil være uhyre krevende – faktisk umulig – å lage et lovverk hvor avsenders

eventuelle sannhetspretensjon skal være utslagsgivende for hvorvidt ytringer er lovlige eller ikke. Derfor kan ikke ytringens lovlighet avgjøres av om den som ytrer den tror på hva han sier eller ikke.

Mills skadeprinsipp tilsier at vi bør ha svært vide rammer for ytringsfriheten, fordi den er selve livsnerven i det liberale demokratiet, og derfor ikke kan tilsidesettes av hensyn til andre gode formål. Mill er imidlertid ikke bare engstelig for myndigheters inngripen, men også for den konformismen som skyldes press fra sosiale grupper. Det sosiale trykket kan bli så sterkt at den selvstendige dannelsen av ens egen karakter blir undergravd. Omfattende ytringsfrihet minsker det kompakte, sosiale trykket ved å åpne for alternative betraktninger og livssyn. Mill ønsker et sosialt miljø som fremmer individualitet. Her er det en parallell mellom handlings- og ytringsfrihet. Både mangfoldet av meninger og av livsplaner bidrar til vårt forråd av alternativer som skal muliggjøre mest mulig rasjonelle valg av ens egen livsplan. Både de gode og de elendige livsplanene bidrar til å øke vår forståelse av menneskelivet. Den som roter til livet sitt bidrar til fellesskapet ved å vise andre hvordan man *ikke* bør leve, og fellesskapet bør la den enkelte få rote til livet sitt på en slik måte fordi det er et selvalgt levevis.

Mill betrakter sosialt press som en alvorlig trussel mot individets frihet. Hans prosjekt i *Om friheten* er ikke bare å diskutere grensene for hvilken makt *staten* skal ha over individene, men også grensene for *samfunnets* makt over dem. Han mener at det absolutt er legitimt med både rettslige og sosiale sanksjoner, men ønsker at de skal ha et begrenset omfang av hensyn til individets frihet. De rettslige grensene er definert av skadeprikkprinsippet. I utgangspunktet kunne vi tenke oss at også de sosiale sanksjonene bør styres av skadeprikkprinsippet. Det bør de ifølge Mill ikke, av den enkle grunn at alle handlinger som fanges inn av skadeprikkprinsippet allerede er "luket ut" av jussen. Rent sosiale sanksjoner faller derfor per definisjon utenfor skadeprikkprinsippets domene. Det vil si at noen ved å gjøre deg til gjenstand for sosiale sanksjoner ikke påfører deg en skade som er en rettighetskrenkelse, selv om sanksjonene opplagt kan være tunge å leve med. Blant slike sanksjoner kan vi nevne sosial utstøting, latterliggjøring, moralsk kritikk og så videre. Vi snakker om et sosialt press, i motsetning til den rettslige tvangen som forvaltes av staten. Dette sosiale presset utøves av individer og grupper innenfor de rammene som er satt av den rettslige tvangen. Å utøve slik sosialt press er en del av den friheten som staten bør innrømme borgerne, og derfor bør heller ikke staten gripe inn, selv om borgerne utøver presset på en måte som går på bekostning av andre borgeres reelle frihet. Vi kan

for eksempel tenke oss at en person som har gjort noe dumt blir latterliggjort så til de grader i sosiale medier at han eller hun vegrer seg for å bevege seg utenfor hjemmets fire vegger, eller at en person som har skrevet et kontroversielt innlegg i avisen blir møtt med så massiv fordømmelse at han eller hun aldri igjen vil delta i samfunnsdebatten. Dette vil opplagt innebære en reell begrensning av denne personens frihet. Vi snakker her vel å merke ikke om atferd som faller inn under straffelovens bestemmelser om trusler, hensynsløs atferd, personforfølgelse, krenkelse av privatlivets fred og så videre, men som likevel kan oppleves som svært ubehagelig av den som rammes. Slik Mill ser det, faller det innenfor borgernes frihet å kunne opptre slik overfor hverandre. Imidlertid vil han også mene at man med rette kan bruke sosiale sanksjoner mot dem som utøver sosiale sanksjoner på en urimelig måte.

Det finnes legitimt sosialt press, som å felle verdidommer over andres ytringer og atferd eller for den saks skyld å nekte å omgås dem, men Mill vil si at slikt press i utgangspunktet bare bør utøves mot dem som opptre på en måte som er til vesentlig ulempe for andre. Atferd som ikke har vesentlige konsekvenser for andre, som at noen velger å ha en kjæreste av samme kjønn, bør ikke være gjenstand for sosialt press, og hvis noen utøver sosialt press i slike tilfeller, er det høyst legitimt å presse

tilbake. Reguleringen av det sosiale presset er sivilsamfunnets oppgave.

Mills posisjon er at det sosiale presset ikke kan reguleres gjennom loverket – utover klassen av ytringer som klart rammes av skadepriinsippet – fordi det er enhver persons rett å gi uttrykk for de oppfatninger han måtte ha. Folk skal ha retten til å velge hvem de vil omgås og til å ytre seg om hva de mener om ulike levevis, men det finnes gode og dårlige måter å bruke denne retten på. Å straffe andre mennesker sosialt for å leve på måter som ikke skader andre er en dårlig bruk av denne retten, og den kan og bør selv bli gjenstand for sosiale sanksjoner. Det er altså i utgangspunktet legitimt å være moralsk intolerant mot de moralsk intolerante. Imidlertid bør vi ikke være så altfor snare med det. Et liberalt samfunn bør også ha rom for de intolerante, og det forutsetter at de ikke knuses av en kompakt majoritet så snart de våger å ytre seg. Mill oppfordrer oss til å holde vår moralisme litt i tømme. Vi kan si at han oppfordrer til en slags liberal moral, hvor vi gir hverandre rom til å leve slik vi ønsker uten å blande oss så altfor mye opp i hverandres levevis.

Toleranse og ytringsklima

De rettslige grensene for toleransen i Norge virker rimelig godt avgrenset. På den ene siden har ytringsfriheten solid beskyttelse i loverket, selv om vi kan diskutere en del grensetilfeller. På den andre finnes bestemmelser som skal sikre mennesker mot diskriminering på grunnlag av kjønn, etnisitet og seksuell legning. Disse hensynene kan trekke i ulik retning, for eksempel når ytringsfriheten settes i intoleransens tjeneste. Det kan skape utfordringer som det ikke er loverkets oppgave å håndtere, hvor det snarere er sivilsamfunnet som sanksjonerer. Som vi så i diskusjonen av Mill, kan sivilsamfunnet utføre en slik sanksjonsvirksomhet for aktivt, når det reageres for mye og for sterkt mot normbrudd av ulik art.

Det norske samfunnet har vært karakterisert av betydelig homogenitet med relativt liten toleranse for avvik fra rimelig allment aksepterte normer. I en studie av såkalt "kulturell

stramhet-løshet” i 33 land viste Norge seg å være blant de aller strammeste landene, i samme gruppe som Pakistan, Malaysia, India, Singapore og Sør-Korea. De strammeste landene er karakterisert av strenge normer for hvordan man bør opptre i ulike situasjoner og av utstrakt bruk av sosiale sanksjoner for atferd som avviker fra disse normene. Vi kan si at det er kulturer med lite romslighet, hvor borgerne er ganske strenge med hverandre. I Norge har vi et likhetsideal som ikke begrenser seg til å fremme likeverd blant mennesker og høy grad av økonomisk likhet, men som går videre og fremmer homogenitet i likhetens og fellesskapets navn. Dette kan synes merkelig, gitt at Norge også er et land med svært høy grad av individualisering. Velferdsstaten har hatt en ambisjon om at den enkelte skal frigjøres fra avhengighet av sin familie. Staten har også overtatt de fleste velferdsoppgaver som tidligere ble håndtert av sivilsamfunnet. Dette utviklingstrekket er blitt beskrevet som ”statsindividualisme”, hvor fellesskap som tidligere lå mellom den enkelte og staten er erstattet av en mer direkte relasjon mellom staten og individet. For staten er alle individer ikke bare likeverdige, men også like, i det de mest grunnleggende er borgere, ikke medlemmer av en avgrenset sosial gruppe. Den norske homogeniteten er antakelig en av hovedforklaringene på at nordmenn har et eksepsjonelt høyt nivå av generalisert tillit, siden vi vet at slik tillit fremmes av forestillingen om at andre er

nokså like en selv. Homogenitetens bakside er at den kan øke kostnaden ved ikke helt å passe inn. Den kulturelle homogeniteten er på vikende front i Norge. Tvert imot må det sies at kulturelt mangfold verdsettes relativt høyt i dag, men en underliggende moralsk konsensus gir relativt lite rom for dem som *ikke* verdsetter dette mangfoldet så høyt. Det samme gjelder rommet for mennesker som for eksempel uttrykker skepsis til om vår tids største utfordring er klimaet, eller som er motstandere av abort. Den såkalte "meningskorridoren", som setter grenser for hva som overhodet kan ytres hvis man skal betraktes som en som kan ha noe av verdi å tilføre det offentlige ordskiftet – og ikke i beste fall en harmløs tulling, eller i verste fall et avskyelig menneske –, er relativt trang i Norge, om enn betraktelig videre enn den svenske.

Vi kan si at vi er gått fra å være intolerante overfor dem som utfordret den kulturelle homogeniteten til å være intolerante overfor dem som utfordrer den kulturelle heterogeniteten. I den grad det er et viktig toleranseproblem i dagens Norge, består det i at den moralske toleransen kan synes å bli i snevreste laget. Når noen avviker fra den nokså liberale konsensusen – som jeg selv slutter meg til – blir trykket mot vedkommende ofte forbløffende sterkt. Fra dette liberale ståstedet fremstår slike aktører som intolerante når de for eksempel er skeptiske

til abortlovgivningen, homofilt samliv eller lignende. Den liberale har selvsagt retten til å imøtegå utspill av dette slaget, men når svært mange slutter seg sammen i en massiv fordømmelse som ofte ikke nøyer seg med å kritisere vedkommendes standpunkt, men også går løs på personen, blir trykket sterkt. Det blir i praksis å benekte at de har legitim plass i debatten. Det er god grunn til å kritisere en rekke ytringer og praksiser. Da kan man med fordel kritisere ytringen og praksisen fremfor den som ytrer seg eller handler. Det er atskillig mer konstruktivt å si at "du tar feil fordi..." eller "det er galt å gjøre X fordi..." snarere enn å fastslå "du er et avskyelig menneske som mener eller gjør X".

Hvor sterke reaksjoner man med rette kan møtes med, avhenger selvsagt av hvordan man selv opptrer i debatten. Hvis du for eksempel hevder at homofili kun er å betrakte som "gjensidig onani", og at det på ingen måte er likeverdig med heteroseksualitet, bør lowverket vise toleranse for en slik ytring, men det behøver slett ikke sivilsamfunnet å gjøre. Ved å ytre seg på en slik måte, har man "budt opp til dans", og må regne med å møte kraftig motbør. Man kan ikke kreve at andre skal tolerere at man uttaler seg slik når man selv demonstrerer en såpass kompromissløs intoleranse overfor andre levevis. Hvor mye toleranse sivilsamfunnet bør utvise overfor en debattant avhenger

med andre ord også av hvordan denne debattanten opptrer. Når en debattant opptrer på en måte som er svært sårende for andre, vil toleransen bli mindre. Hvis man ikke behandler andre med respekt, kan man ikke med rimelighet forvente så mye respekt i retur.

De intolerante bør i det vesentlige tolereres, såfremt de ikke krenker andres rettigheter. Det er innlysende at de ikke kan tolereres når de for eksempel griper til vold eller truer med å gjøre det, men hvis de kun gir uttrykk for sitt syn, bør de få gjøre det selv om det skulle være et avskyelig syn. Det gjelder den juridiske toleransen. Når det gjelder den moralske toleransen er det mindre opplagt at de bør møtes med den samme velviljen. Hvis noen inntar et intolerant standpunkt i det offentlige rom – eller i privatsfæren, for den saks skyld, og jeg er en del av den privatsfæren – må de akseptere motbør fra meg hvis jeg er av en annen oppfatning. Hvis de selv opptrer intolerant kan de ikke med rette kreve toleranse fra andre. Riktignok bør lovverket i det vesentlige slippe gjennom intolerante ytringer, men som sivilsamfunn behøver vi ikke å være like tolerante.

Vi må imidlertid unngå et krenkelseshysteri hvor vi leter med lykt og lupe etter ytringer og oppfatninger som kan tenkes å være krenkende for noen – og forbløffende ofte noen andre enn

en selv – og nagler folk til korset kun fordi en formulering er kommet litt skjevt ut. Vi bør kort sagt utvise en viss romslighet med hverandre. Respektbegrepet bør ikke brukes til å kneble meningsmotstandere. Den som roper opp om en respekt som er så betingelsesløs at andre ikke innrømmes retten til å ytre seg kritisk, viser nettopp ikke selv noen respekt for den andre. Å bli skånet for alt som kan såre ens følelser, er ingen menneskerett. Det finnes legitim, rasjonell kritikk, også kritikk som retter seg mot grupper – til og med presumptivt sårbare grupper – ikke kun fobier. Det finnes for eksempel legitim islamkritikk, ikke kun illegitim islamofobi. Det finnes legitim innvandringskritikk, ikke bare fremmedfiendtlighet. Det finnes legitim kritikk av forestillinger om transseksualitet, ikke kun transfobi. At en kritikk er legitim betyr ikke at den til syvende og sist er riktig, men kun at den har en plass i debatten. Gruppen som er gjenstand for kritikken kan ikke gjøre krav på eneretten til å avgjøre hvilke perspektiver som kan tillates i debatten eller ikke. Når grupper tilkjennes et slikt monopol, blir resultatet en uholdbar intoleranse overfor dem som måtte være av en annen oppfatning enn dem selv. Intoleransen synes i dag å være aller sterkest hos presumptive offergrupper. Ved å innsette seg selv i offerposisjon, har man etablert en asymmetri mellom seg selv om andre, hvor man selv kan stille krav til andre mens det er illegitimt for andre å stille krav til en selv. I vår kontekst vil det ofte innebære

at den presumptive offergruppen kritiserer at den selv er gjenstand for intoleranse, men ikke er villig til å fire en millimeter på sin egen intoleranse. Det er hyklersk hvis de intolerante krever en annen og større toleranse for seg selv enn den de er villige til å innrømme andre. Som borgere er en god tommelfingerregel at vi bør vise den samme toleransen for andre som vi ønsker at de skal vise for oss.

Videre lesning

- Cohen, Andrew Jason: *Toleration*, Cambridge: Polity Press, 2014.
- Fiala, Andrew: *Tolerance and the Ethical Life*, London/New York: Continuum, 2005.
- Furedi, Frank: *On Tolerance. A Defense of of Moral Independence*, London/New York: Continuum, 2011.
- Forst, Rainer: *Toleration in Conflict. Past and Present*. Cambridge: Cambridge University Press, 2013.
- Heyd, David (red.): *Toleration: An Elusive Virtue*, Princeton: Princeton University Press, 1996.
- McKinnon, Catriona: *Toleration: A Critical Introduction*, London/New York: Routledge, 2006.
- Newey, Glen: *Toleration in Political Conflict*, Cambridge: Cambridge University Press, 2013.
- Oberdiek, Hans: *Tolerance: Between Forbearance and Acceptance*, Lanham, MD: Rowman and Littlefield, 2001.
- Stepan, Alfred og Charles Taylor (red.): *Boundaries of Toleration*, New York: Columbia University Press, 2014.

Toleranse, det at vi tåler at andre mennesker sier og mener ting vi er uenige i, og har væremåter som skiller seg fra våre egne, er helt nødvendig for å opprettholde et mangfoldig samfunn og det liberale demokratiet.

Vi kan bare tolerere det vi mener er galt eller mindre-verdig. Likevel fordrer toleransen at vi stort sett lar folk få være i fred. Hvorfor er toleranse nødvendig? Hvor går grensene for toleranse, og bør vi tolerere intoleranse?

Lars Fredrik Svendsen diskuterer i denne pamfletten dette viktige, men misforståtte begrepet.

civita

www.civita.no

9 788284 070001